DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojhpl-06-11-51 Pages: 619-632

Oriental Journal of History, Politics and Law

ORIENTAL JOURNAL OF HISTORY, POLITICS AND LAW

journal homepage:
https://www.supportscience.uz/index.php/ojhpl

TRANSFORMATION OF SOCIAL CONSCIOUSNESS IN THE DIGITAL SOCIETY: A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Surayyo Aslamovna Berdikulova
Associate Professor, National University of Uzbekistan
Doctor of Philosophical Sciences (DSc)
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: digital society, social consciousness, social being, algorithmic mediation, algorithmic epistemic limitation, digital social memory, national identity, mahalla.

Received: 21.11.26
Accepted: 22.11.26
Published: 23.11.26

Abstract: The article examines the structural, epistemological and axiological transformation of social consciousness in the emerging digital society from a socio-philosophical standpoint. Drawing on the theories of M. Castells, L. Floridi, N. Couldry and A. Hepp, on collective memory studies and on works by Uzbek scholars, it shows how digital platforms change the formation of everyday and theoretical consciousness, social psychology, ideology, historical memory and national identity. Working definitions are proposed for algorithmic mediation, algorithmic epistemic limitation and digital social memory, and the concepts are distinguished from the “filter bubble” thesis. Using Uzbekistan’s digital modernization, the national information space and the mahalla institution as examples, the article argues for a five-direction model of transformation (epistemological, axiological, identity-related, institutional and communicative-social). The study is theoretical and analytical; the model is offered as a hypothesis for later empirical testing. Practical proposals concern media literacy in higher education, expert review of digital heritage resources and combining mahalla e-services with direct communication.

RAQAMLI JAMIYAT SHAROITIDA IJTIMOIY ONG TRANSFORMATSIYASI: IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL

Surayyo Aslamovna Berdikulova
O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti,
falsafa fanlari doktori (DSc)

Toshkent, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: raqamli jamiyat, ijtimoiy ong, ijtimoiy borliq, algoritmik vositachilik, algoritmik epistemik chegaralanish, raqamli ijtimoiy xotira, milliy identiklik, mahalla.

Annotatsiya: Maqolada raqamli jamiyat shakllanishi sharoitida ijtimoiy ongning strukturaviy, gnoseologik va aksiologik transformatsiyasi ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tadqiq etiladi. M. Kastels, L. Floridi, N. Kuldri va A. Xepp nazariyalari, jamoaviy xotira tadqiqotlari hamda o‘zbek olimlarining ishlari asosida raqamli platformalar kundalik va nazariy ong, ijtimoiy psixologiya, mafkura, tarixiy xotira va milliy identiklikning shakllanishini qanday o‘zgartirayotgani ko‘rsatiladi. Algoritmik vositachilik, algoritmik epistemik chegaralanish va raqamli ijtimoiy xotira tushunchalarining ishchi ta’riflari taklif etilib, ular “filtr pufagi” tezisidan farqlanadi. O‘zbekistonning raqamli modernizatsiyasi, milliy axborot makoni va mahalla instituti misolida transformatsiyaning besh yo‘nalishli modeli (gnoseologik, aksiologik, identifikatsion, institutsional va kommunikativ-ijtimoiy) asoslanadi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega, model keyingi empirik tekshiruv uchun faraz sifatida taqdim etiladi. Oliy ta’limda media savodxonlik, raqamli meros resurslarining ilmiy ekspertizasi va mahalla elektron xizmatlarini bevosita muloqot bilan uyg‘unlashtirishga oid takliflar berilgan.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО ОБЩЕСТВА: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Сурайё Асламовна Бердикулова
доцент Национального университета Узбекистана,
доктор философских наук (DSc)
Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: цифровое общество, общественное сознание, социальное бытие, алгоритмическое посредничество, алгоритмическое эпистемическое ограничение, цифровая социальная память, национальная идентичность, махалля.

Аннотация: В статье с социально-философских позиций исследуется структурная, гносеологическая и аксиологическая трансформация общественного сознания в условиях формирования цифрового общества. На основе теорий М. Кастельса, Л. Флориди, Н. Кулдри и А. Хеппа, исследований коллективной памяти и работ узбекских

учёных показано, как цифровые платформы меняют формирование обыденного и теоретического сознания, социальной психологии, идеологии, исторической памяти и национальной идентичности. Предложены рабочие определения понятий «алгоритмическое посредничество», «алгоритмическое эпистемическое ограничение» и «цифровая социальная память», проведено их разграничение с тезисом о «пузыре фильтров». На примере цифровой модернизации Узбекистана, национального информационного пространства и института махалли обоснована пятинаправленная модель трансформации (гносеологическая, аксиологическая, идентификационная, институциональная и коммуникативно-социальная). Исследование носит теоретико-аналитический характер, модель представлена как гипотеза для последующей эмпирической проверки. Сформулированы предложения по медиаграмотности в высшем образовании, научной экспертизе цифровых ресурсов наследия и сочетанию электронных услуг махалли с непосредственным общением.

Kirish. XXI asrda raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining tashkiliy-texnologik shakllarinigina emas, insonning voqelikni idrok etishi, ijtimoiy hodisalarga munosabat bildirishi, tarixiy tajribani o‘zlashtirishi va kelajak haqidagi tasavvurlarini shakllantirish mexanizmlarini ham o‘zgartirmoqda. Bu jarayonni axborot-kommunikatsiya vositalarining takomillashuvi yoki xizmatlarning elektron shaklga o‘tishi bilan izohlash yetarli emas. Raqamli muhit ijtimoiy borliqning tashqi infratuzilmasi bo‘lib qolmay, ijtimoiy ong shakllanadigan, namoyon bo‘ladigan va qayta ishlab chiqariladigan yangi ijtimoiy makonga aylanmoqda.

Ijtimoiy falsafada ijtimoiy ong jamiyatning o‘z borlig‘ini anglash, baholash va ma’naviy jihatdan o‘zlashtirish shakllari tizimi sifatida qaraladi. U ijtimoiy borliqning passiv in’ikosi emas: tarixiy tajriba, ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar, manfaatlar va jamoaviy maqsadlar bilan aloqada rivojlanadi. Ijtimoiy borliqdagi o‘zgarishlar ong mazmuni va shakllariga ta’sir qilganidek, ijtimoiy ong ham jamiyat taraqqiyotining yo‘nalishi va ijtimoiy munosabatlar xarakterini belgilashda ishtirok etadi. Raqamli jamiyat sharoitida bu dialektik aloqadorlik yangi mazmun oladi. Ilgari ijtimoiy ong shakllanishida oila, ta’lim muassasalari, mahalla, mehnat jamoalari va ommaviy

axborot vositalari asosiy vositachi bo‘lgan bo‘lsa, bugun ularning yoniga raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, elektron axborot resurslari va algoritmik tavsiya tizimlari qo‘shildi.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan raqamli modernizatsiya masalaning nazariy va amaliy ahamiyatini oshirmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlarda raqamli texnologiyalarni joriy etishning yo‘nalishlarini belgilab berdi [1]. Raqamlashtirishning ijtimoiy samarasi esa faqat infratuzilma bilan o‘lchanmaydi. U insonlarning yangi axborot muhitiga moslashuvi, tanqidiy idroki, ijtimoiy mas’uliyati, milliy o‘zlik va qadriyatlarga munosabati qanday o‘zgarayotganiga ham bog‘liq.

Tadqiqotning maqsadi – raqamli jamiyat sharoitida ijtimoiy ong transformatsiyasining strukturaviy, gnoseologik va aksiologik jihatlarini ochib berish hamda O‘zbekiston kontekstiga mos tushuntiruvchi model taklif etish. Shu maqsaddan kelib chiqib quyidagi savollar qo‘yildi: raqamli muhit ijtimoiy ongning qaysi qatlamlariga va qanday ta’sir ko‘rsatadi; algoritmik saralash bilish jarayonini qaysi ma’noda chegaralaydi; tarixiy xotira va milliy identiklik raqamli makonda qanday o‘zgaradi; an’anaviy ijtimoiy institutlar bu jarayonda qanday o‘rin tutadi. Maqolaning ilmiy yangiligi “algoritmik vositachilik”, “algoritmik epistemik chegaralanish” va “raqamli ijtimoiy xotira” tushunchalarining ishchi ta’riflarini berish, ularni o‘zaro farqlash hamda ijtimoiy ong transformatsiyasining besh yo‘nalishli modelini asoslashdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Raqamli jamiyat va ijtimoiy ong transformatsiyasi zamonaviy ijtimoiy-gumanitar fanlarda turli nazariy yondashuvlar asosida o‘rganilmoqda. M. Kastels raqamli tarmoqlarni jamiyatning yangi tashkiliy strukturasi sifatida talqin etadi va axborot oqimlari hamda tarmoq munosabatlarining hokimiyat, iqtisodiy faoliyat va madaniyatga ta’sirini tahlil qiladi. Uning yondashuvida tarmoq jamiyati an’anaviy ijtimoiy iyerarxiyalarni o‘zgartiradigan, makon va vaqt munosabatlarini qayta tashkil etadigan tuzilma sifatida ko‘rinadi [2]. L. Floridi axborot muhitining kengayishini inson mavjudligining yangi ontologik sharoiti bilan bog‘laydi: kundalik hayot real va raqamli makonlar uzviy tutashgan “infosfera”da kechadi [3]. Bu qarash raqamli muhitni tashqi vosita emas, inson o‘zini anglash jarayoniga kirib kelgan reallik sifatida ko‘rish imkonini beradi.

M. Maklyuen ommaviy kommunikatsiya vositalarini inson sezgilari va faoliyatining davomi deb hisoblagan, axborot uzatish shakli uning mazmunini ham o‘zgartirishini ta’kidlagan edi [4]. E. Giddens zamonaviylikni ijtimoiy munosabatlarning mahalliy kontekstdan “chiqarib olinishi” va mavhum ekspert tizimlariga ishonch bilan tavsiflaydi [5]; raqamli platformalar ana shunday tizimlarning yangi ko‘rinishi sifatida qaralishi mumkin. N. Kuldri va A. Xepp ijtimoiy voqelikning media orqali qurilishini “chuqur mediatizatsiya” tushunchasi bilan ifodalaydi: ma’lumotlarga asoslangan infratuzilmalar kundalik amaliyotlarning ichki qismiga aylanadi [6]. X.

van Deyk, T. Poell va M. de Vaal esa platformalar jamoat qadriyatlari qanday tashkil etilishiga ta’sir ko‘rsatishini “platformalar jamiyati” konsepsiyasida ko‘rsatadi [7].

Algoritmik saralashning bilishga ta’siri E. Parayzerning “filtr pufagi” g‘oyasi bilan keng muhokamaga kirdi: shaxsiylashtirilgan tavsiya tizimlari foydalanuvchini o‘z qarashlariga mos axborot bilan o‘rab olishi mumkin [8]. A. Bruns bu tezisni tanqidiy baholab, empirik tadqiqotlar to‘liq izolyatsiyani tasdiqlamasligini, muammoni texnologiyadan ko‘ra ijtimoiy-siyosiy qutblanish bilan bog‘lash kerakligini ta’kidlaydi [9]. Ushbu bahs maqolada algoritmik ta’sirni mutlaqlashtirmaslik, uni ehtimoliy va kontekstga bog‘liq omil sifatida ko‘rish uchun asos bo‘ldi. Jamoaviy xotira nazariyasi M. Halbvaks asarlaridan boshlanadi: u xotirani ijtimoiy guruhlar doirasida shakllanadigan hodisa sifatida ko‘rgan [10]. Y. Assman madaniy xotira matnlar, marosimlar va ramzlar orqali avlodlarga uzatilishini ko‘rsatgan [11], E. Xoskins tahriridagi to‘plamda esa raqamli media xotiraning saqlanish va qayta talqin qilinish tartibini o‘zgartirayotgani tahlil qilingan [12].

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ham axborotlashuv va raqamli transformatsiyaning ijtimoiy-falsafiy oqibatlariga e’tibor ortmoqda. A.G. Mo‘minov va E.A. Mo‘minov axborotlashuvni alohida texnologik hodisa sifatida emas, jamiyatning institutsional rivojlanishi omili sifatida tahlil qiladi [13]. A. Sanaqulov axborot makonidagi o‘zgarishlarni jamoatchilik fikrining shakllanishi va axborot xavfsizligi bilan bog‘laydi, axborot makonining kommunikatsiya vositasidan ijtimoiy ongni shakllantiruvchi resursga aylanganini qayd etadi [14]. X.V. Soqiyev raqamli islohotlar sharoitida raqamli madaniyat, axborot gigiyenasi va milliy-madaniy kodlarni saqlash masalalarini ko‘rib chiqadi [15]. I. Boymurodov raqamli jamiyat tushunchasining ontologik, gnoseologik va aksiologik jihatlarini tahlil qilgan [16]. Muallifning avvalgi ishida ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ong o‘zgarishlari dialektikasi o‘rganilgan edi [17].

Ko‘rib chiqilgan ishlarda raqamli jamiyat, axborot makoni, milliy identiklik, jamoatchilik fikri va raqamli madaniyat masalalari alohida-alohida yoritilgan. Ammo ularni ijtimoiy ongning yaxlit tuzilmasi, ya’ni ijtimoiy psixologiya, mafkura, tarixiy xotira, qadriyatlar va jamoaviy tasavvurlar o‘rtasidagi aloqadorlik doirasida umumlashtirish vazifasi hali hal etilmagan. Ushbu maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini ijtimoiy borliq va ijtimoiy ongning dialektik birligi, tizimli yondashuv, tarixiylik va mantiqiylik tamoyillari tashkil etadi. Dialektik yondashuv raqamli texnologiyalar ta’sirida yuzaga kelayotgan o‘zgarishlarni davomiylik va yangilanish, barqarorlik va o‘zgaruvchanlik ziddiyatlari orqali tushuntirishga yordam berdi. Tizimli yondashuv ijtimoiy ongning kundalik, nazariy, ijtimoiy-psixologik, mafkuraviy va aksiologik qatlamlarini o‘zaro bog‘liq holda ko‘rish imkonini berdi. Qiyosiy-tahliliy metod xorijiy va mahalliy olimlarning qarashlarini solishtirishda, germenevtik metod

asosiy tushunchalarni talqin qilishda, institutsional yondashuv esa raqamli muhitning oila, mahalla, ta’lim, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati institutlariga ta’sirini o‘rganishda qo‘llanildi. Me’yoriy-huquqiy manbalar sifatida raqamli rivojlanishga oid davlat hujjatlari tahlil qilindi.

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda sotsiologik so‘rov yoki kontent-tahlil o‘tkazilmagan, shu sababli taklif etilgan tushunchalar va model empirik tekshiruvni talab qiladigan nazariy farazlar sifatida qaralishi lozim. Bu tadqiqotning asosiy cheklovi hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. *Raqamli jamiyat ijtimoiy borliqning yangi shakli sifatida.* Raqamli jamiyatning shakllanishi ijtimoiy borliqning mavjudlik shakllarini kengaytirib, inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning yangi konfiguratsiyasini yuzaga keltirmoqda. Ijtimoiy borliq endi moddiy ishlab chiqarish, hududiy makon, bevosita aloqalar va institutsional munosabatlar bilan chegaralanmaydi: raqamli infratuzilma, platformalar, elektron xizmatlar va ma’lumotlar bazalari ham ijtimoiy mavjudlikning tarkibiy qismiga aylandi.

Raqamli makon real ijtimoiy munosabatlardan ajralgan sun’iy muhit emas. U ayrim munosabatlarni takror ishlab chiqaradi, boshqalarini esa yangi shaklda tashkil etadi. Elektron davlat xizmatlari fuqaro va davlat o‘rtasidagi munosabatni qayta shakllantiradi, masofaviy ta’lim bilim olishning makon va vaqt chegaralarini o‘zgartiradi, ijtimoiy tarmoqlar jamoatchilik fikri va ijtimoiy faollikning yangi shakllarini yuzaga chiqaradi. Shu jihatdan raqamli jamiyatni ijtimoiy borliqning texnologik jihatdan kengaygan, axborot oqimlari bilan zichlashgan va tarmoq munosabatlari orqali qayta tashkil etilayotgan tarixiy shakli deb talqin qilish mumkin. Bunda texnologiya jamiyatdan tashqaridagi mustaqil kuch emas, inson faoliyati va institutlar bilan o‘zaro ta’sirda rivojlanadigan vositachilik tizimidir.

Ijtimoiy ong transformatsiyasi ana shu ontologik o‘zgarishlarning ma’naviy natijasidir. Voqelikni anglash manbalari ko‘payadi, ijtimoiy hodisalar haqidagi tasavvurlar tezroq shakllanadi, jamoaviy xotira va qadriyatlarni uzatish mexanizmlari yangi shakl oladi. Bevosita hayotiy tajriba bilan birga raqamli muhitda hosil bo‘ladigan bilvosita tajribaning ulushi ortadi. O‘zbekistonda bu jarayon davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi, elektron ta’lim platformalarining kengayishi, mahalla va fuqarolar o‘rtasidagi axborot almashinuvining yangi shakllari, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardagi faolligida ko‘rinadi. O‘zgarishlar bir yo‘nalishli emas: ular fuqarolarning xabardorligi va faolligini oshirishi bilan birga axborotga qaramlik, yuzaki idrok va ijtimoiy qutblanish xavfini ham tug‘dirishi mumkin.

Ijtimoiy ong tuzilmasidagi o‘zgarishlar. Ijtimoiy ong tarkibida kundalik va nazariy ong, ijtimoiy psixologiya, mafkura, axloqiy, estetik, siyosiy va huquqiy qarashlar o‘zaro bog‘liq holda mavjud bo‘ladi. Raqamli muhit ularning har biriga turlicha ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchidan, kundalik ongning shakllanish mexanizmi o‘zgaradi. Kundalik ong oilaviy munosabatlar, mahalla muhiti, kasbiy faoliyat va bevosita kuzatuvlar asosida shakllanadi. Raqamli makon bu tajribaga yangi manbalarni qo‘shadi, natijada kundalik tasavvurlar mahalliy hayotiy tajriba va global axborot oqimlari kesishgan nuqtada paydo bo‘ladi.

Ikkinchidan, nazariy ong uchun bilim manbalari kengayadi. Elektron kutubxonalar, ilmiy ma’lumotlar bazalari va ochiq ilmiy platformalar bilim olish imkoniyatini oshiradi. Biroq axborotning ko‘pligi bilimning chuqurlashishini o‘z-o‘zidan ta’minlamaydi. Manbani tahlil qilish, uning metodologik asoslarini anglash va turli qarashlarni qiyoslash ko‘nikmasi bo‘lmasa, axborot hajmining ortishi bilimlarning parchalangan holda o‘zlashtirilishiga olib kelishi mumkin.

Uchinchidan, ijtimoiy psixologiyada virtual guruhlar va tarmoqdagi munosabatlarning ta’siri kuchayadi. Ilgari hudud, kasb yoki ijtimoiy qatlamga mansublik orqali shakllangan jamoaviy hissiyotlar bugun umumiy qiziqish va virtual hamjamiyatlar asosida ham yuzaga kelmoqda. Bu ijtimoiy birdamlikning yangi shakllarini yaratadi, lekin guruhlar o‘rtasidagi kelishmovchiliklarning tez tarqalish ehtimolini ham oshiradi.

To‘rtinchidan, mafkuraviy ongning manbalari ko‘payadi. Raqamli makonda milliy va umuminsoniy g‘oyalar, turli qarashlar bir vaqtda mavjud bo‘ladi. Bu dunyoqarashni boyitishi mumkin, ammo mazmuni noaniq, manipulyativ yoki radikal g‘oyalarning tarqalish xavfini ham oshiradi. Demak, raqamli muhit ijtimoiy ongning alohida qatlamini emas, barcha tarkibiy qismlarini o‘zaro bog‘liqlikda o‘zgartiradi va transformatsiyani faqat media iste’moli bilan izohlash metodologik jihatdan tor yondashuv bo‘ladi.

Algoritmik vositachilik. Raqamli jamiyatning muhim xususiyati inson va ijtimoiy voqelik o‘rtasidagi munosabatning algoritmik tizimlar orqali vositalanishidir. Platformalar foydalanuvchiga ko‘rsatiladigan materialni uning qiziqishlari, avvalgi faolligi va tanlovlariga qarab saralaydi. Natijada inson voqelikning barcha jihatlarini bir xil darajada kuzatmaydi, muayyan algoritmik tanlov asosida shakllangan axborot muhitida harakat qiladi. Maqolada bu holatni algoritmik vositachilik tushunchasi bilan ifodalash taklif etiladi. *Algoritmik vositachilik* – insonning ijtimoiy voqelik haqidagi tasavvurlari, axborot tanlovi va jamoatchilik hodisalariga munosabati raqamli platformalarning avtomatlashtirilgan saralash va tavsiya mexanizmlari orqali bilvosita shakllanish jarayoni.

Hodisaning ijtimoiy-falsafiy mazmuni shundaki, algoritmlar insonning nimani ko‘rishi, qaysi hodisaga e’tibor qaratishi va qaysi masalani muhim deb baholashiga ta’sir qilishi mumkin. Tanlash erkinligi saqlanadi, biroq tanlov amalga oshiriladigan axborot doirasi oldindan saralangan bo‘ladi. A. Sanaqulov ham algoritmik filtrlash foydalanuvchini o‘z qarashlariga mos materiallar bilan cheklab qo‘yishi va jamoatchilik fikrining qutblanishiga sharoit yaratishi mumkinligini qayd etadi [14]. Masalan, biror ijtimoiy hodisa haqida foydalanuvchiga uning avvalgi qiziqishlariga mos

materiallar qayta-qayta ko‘rsatilsa, u hodisaning muqobil izohlarini ko‘rmay qolishi mumkin. Bu oddiy axborot tanqisligi emas: muammo ma’lumot yo‘qligida emas, mavjud axborot muayyan tartibda saralanib, idrok doirasiga tanlab kiritilishida.

Algoritmik epistemik chegaralanish. Axborotga kirish imkoniyatining kengayishi bilish imkoniyatini ham kengaytirishi kerakdek ko‘rinadi. Amalda esa axborotning ko‘pligi, takroriyligi va saralanishi ayrim hollarda muqobil bilim manbalariga murojaat qilishni qiyinlashtiradi. Bu holatni algoritmik epistemik chegaralanish tushunchasi orqali izohlash mumkin. *Algoritmik epistemik chegaralanish* – platformalarning saralash mexanizmlari natijasida insonning bilish maydoni muayyan mavzular, qarashlar va talqinlar doirasida torayib borishi va voqelikning muqobil jihatlarini anglash imkoniyati qisqarishi. Bu tushuncha axborotning jismoniy yo‘qligini yoki uning ma’muriy cheklanishini anglatmaydi. U axborot mavjud bo‘lgan sharoitda ham bilish doirasi raqamli muhit ta’sirida torayishi mumkinligini bildiradi; epistemik muammo axborotning qanday tartibda ko‘rsatilishi va qanday talqin qilinishida yuzaga keladi.

M. Kastelsning tarmoq jamiyati konsepsiyasi tarmoqlar axborot oqimlarini qanday qayta tashkil etishini tushuntiradi [2], A. Sanaqulovning tadqiqoti esa bu jarayonlarning jamoatchilik fikriga ta’sirini milliy kontekstda ko‘rsatadi [14]. Ikkala yondashuvni birga ko‘rish algoritmik epistemik chegaralanishning texnologik va ijtimoiy omillarini ajratish imkonini beradi. Ta’lim tizimida raqamli platformalardan foydalanish kengayib borayotgan sharoitda bu masala alohida ahamiyatga ega. Talaba manba izlashda qidiruv tizimining dastlabki natijalari bilan cheklansa, ilmiy muammoning turli nazariy talqinlarini qamrab olmasligi mumkin. Shuning uchun raqamli ta’lim samaradorligi texnik vositalar bilan emas, manbalarni qiyoslash, ularning ishonchliligini aniqlash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalari bilan belgilanadi.

Maqolada qo‘llanilgan asosiy tushunchalarning o‘zaro farqi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Raqamli muhitda ijtimoiy ong transformatsiyasini ifodalovchi tushunchalarning qiyosi (muallif ishlanmasi)

Tushuncha	Mazmuni	Ijtimoiy ongning qaysi qatlamiga ta’sir qiladi	Yaqin tushunchadan farqi
Algoritmik vositachilik	Voqelik haqidagi tasavvurlarning tavsiya va saralash mexanizmlari orqali bilvosita shakllanishi	Kundalik ong, ijtimoiy psixologiya	Jarayonni ifodalaydi; natijaning ijobiy yoki salbiyligini oldindan belgilamaydi
Algoritmik epistemik chegaralanish	Saralash natijasida bilish maydonining muayyan mavzu va talqinlar doirasida torayishi	Nazariy ong, mafkuraviy ong	“Filtr pufagi”dan farqli ravishda to‘liq izolyatsiyani emas, bilish doirasining qisman torayishini bildiradi

Tushuncha	Mazmuni	Ijtimoiy ongning qaysi qatlamiga ta’sir qiladi	Yaqin tushunchadan farqi
Raqamli ijtimoiy xotira	Tarixiy tajriba va madaniy merosning raqamli arxiv va platformalar orqali saqlanishi, uzatilishi va qayta talqin qilinishi	Tarixiy ong, aksiologik qatlam	Arxiv yoki kutubxonadan farqli ravishda talqin va tarqatish jarayonini ham qamraydi
Institutsional davomiylik va funksional yangilanish	An’anaviy institutlar qadriyatlarini saqlagan holda vazifalarini raqamli vositalar bilan bajarishi	Ijtimoiy-axloqiy ong, huquqiy ong	Institutlarni almashtirishni emas, ularning faoliyat shaklini yangilashni nazarda tutadi

Raqamli ijtimoiy xotira va tarixiy ong. Tarixiy xotira jamiyatning o‘tmish tajribasini anglash, avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy davomiylik va milliy identiklik uchun tayanch vazifasini bajaradi. Elektron arxivlar, raqamlashtirilgan qo‘lyozmalar, virtual muzeylar va raqamli kutubxonalar tarixiy merosdan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi. Ammo xotiraning raqamli makonga ko‘chishi uning mazmuni va qabul qilinish shaklini ham o‘zgartiradi. Tarixiy hodisa qisqa video, infografika yoki post orqali taqdim etilganda, murakkab jarayonning kontekstdan uzilib qolish ehtimoli paydo bo‘ladi. E. Xoskins tahriridagi tadqiqotlar raqamli media xotirani yanada harakatchan, ammo kam barqaror qilayotganini ko‘rsatadi [12]. Shu asosda *raqamli ijtimoiy xotira* tushunchasini jamiyatning tarixiy tajribasi, madaniy merosi va jamoaviy tasavvurlarining elektron resurslar, raqamli arxivlar va tarmoq platformalari orqali saqlanishi, uzatilishi va qayta talqin qilinishi jarayoni sifatida ta’riflash mumkin.

O‘zbekiston uchun bu masala milliy tarix, jadidchilik merosi, davlatchilik an’analari, buyuk mutafakkirlar merosi va mustaqillik tarixini yosh avlodga yetkazish nuqtayi nazaridan muhim. Raqamli texnologiyalar bu merosni keng auditoriyaga yetkazish va ilmiy bilimlarni ommalashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, tarixiy shaxslar va voqealar haqidagi tekshirilmagan ma’lumotlarning tez tarqalishi, hodisalarning soddalashtirilgan yoki biryoqlama talqini tarixiy ongning yaxlitligiga zarar yetkazishi mumkin. Shu bois raqamli ijtimoiy xotiraning barqarorligi manbalarning ishonchliligi, ilmiy ekspertiza, milliy tarixshunoslikning metodologik mezonlari va ta’lim tizimining faol ishtiroki bilan ta’minlanadi.

Milliy identiklikning raqamli transformatsiyasi. Milliy identiklik tarixiy xotira, til, madaniyat, urf-odat, umumiy qadriyatlar va jamoaviy mansublik tuyg‘usi asosida shakllanadi. Raqamli makon bu omillarning namoyon bo‘lish shakllarini kengaytiradi. O‘zbekiston jamiyatida bu jarayon bir necha yo‘nalishda ko‘rinadi: o‘zbek tilidagi raqamli kontent, elektron ta’lim resurslari va milliy madaniy merosga oid platformalar ko‘paymoqda; yoshlar milliy qadriyatlarni

ijtimoiy tarmoqlar orqali namoyish etish va muhokama qilish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda; milliy madaniyat global axborot oqimlari bilan bevosita aloqaga kirib, yangi ifoda shakllarini topmoqda.

Bu jarayon o‘z-o‘zidan ijobiy natija bermaydi. Global kontentning ko‘pligi, o‘zbek tilining ayrim raqamli sohalarda hali yetarli qo‘llanmasligi, madaniy merosning yuzaki yoki tijoriy shaklda taqdim etilishi qadriyatlar mazmunining sayozlashishiga olib kelishi mumkin. Asosiy vazifa global va milliy qadriyatlarni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish emas, ularning o‘zaro boyishini ta’minlashdir. Milliy identiklik o‘zgarishlardan himoyalangan yopiq tizim emas; u tarixiy davomiylikni saqlagan holda yangi sharoitlarga moslasha oladigan dinamik ma’naviy hodisa.

Ijtimoiy institutlar va raqamli muhit. Insonning dunyoqarashi va qadriyatlari oila, mahalla, ta’lim, mehnat jamoasi va fuqarolik jamiyati institutlari bilan aloqada shakllanadi. Raqamli texnologiyalar bu institutlarni bekor qilmaydi, ularning vazifalari va o‘zaro ta’sir mexanizmlarini qayta tashkil etadi. Mahalla fuqarolar yig‘inining ijtimoiy vazifalari bevosita muloqot bilan birga elektron murojaatlar, raqamli ma’lumot almashinuvi va onlayn xabardor qilish orqali ham bajarilmoqda. Ta’lim muassasalari esa bilim berish bilan bir qatorda raqamli madaniyat, axborot mas’uliyati va mustaqil fikrlashni shakllantirishi zarur.

Mahalla tarixan ijtimoiy birdamlik, o‘zaro yordam, tarbiya va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantiruvchi institut bo‘lib kelgan. Raqamli muhitda uning bu vazifalari yangi vositalar orqali amalga oshishi mumkin, lekin virtual aloqa bevosita insoniy munosabatlarning o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Shu sababli raqamli transformatsiyaning ijtimoiy samarasi an’anaviy institutlarni chetga surish orqali emas, ularning ma’naviy va ijtimoiy funksiyalarini texnologik imkoniyatlar bilan uyg‘unlashtirish orqali ta’minlanadi. Bu jarayonni institutsional davomiylik va funksional yangilanish dialektikasi sifatida baholash mumkin: davomiylik tarixan shakllangan qadriyat va vazifalarni saqlashni, yangilanish esa ularni zamonaviy ehtiyojlarga mos shaklda bajarishni anglatadi.

Ijtimoiy ong transformatsiyasining besh yo‘nalishli modeli. Yuqoridagi tahlil raqamli jamiyatda ijtimoiy ong transformatsiyasini bir tomonlama texnologik o‘zgarish sifatida emas, o‘zaro ta’sir qiluvchi bir necha ijtimoiy-ma’naviy qatlamlar birligi sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. O‘zbekiston tajribasi asosida transformatsiyaning beshta yo‘nalishini ajratish taklif etiladi (2-jadval).

2-jadval. Raqamli jamiyat sharoitida ijtimoiy ong transformatsiyasining yo‘nalishlari (muallif ishlanmasi)

Yo‘nalish	Mazmuni	Imkoniyatlar	Xavflar	Mustahkamlash yo‘llari
Gnoseologik	Bilim manbalarining kengayishi, bilimni tanlash va talqin qilish usullarining o‘zgarishi	Ilmiy bazalar, ochiq ta’lim resurslari	Bilimning parchalanishi, epistemik torayish	Manbalarni qiyoslash va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini o‘qitish
Aksiologik	Qadriyatlar iyerarxiyasi va ijtimoiy ustuvorliklarning o‘zgarishi	Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘zaro boyishi	Qadriyatlar mazmunining sayozlashishi	O‘zbek tilidagi sifatli ma’rifiy kontentni ko‘paytirish
Identifikatsion	Milliy, madaniy, kasbiy va fuqarolik o‘zlikni anglashning yangilanishi	Merosni keng auditoriyaga yetkazish	Tarixning soddalashtirilgan talqini	Raqamli arxiv va platformalarda ilmiy ekspertizani kuchaytirish
Institutsional	Oila, mahalla, ta’lim va davlat institutlari vazifalarining yangilanishi	Xizmatlarning tezlashishi, fuqaro bilan aloqaning kengayishi	Bevosita muloqotning qisqarishi	Raqamli vositalarni an’anaviy muloqot shakllari bilan uyg‘unlashtirish
Kommunikativ-ijtimoiy	Jamoatchilik fikri, birdamlik va ijtimoiy faollikning yangi shakllari	Fuqarolik ishtirokining kengayishi	Qutblanish, manipulyativ kontent	Media savodxonlik dasturlari va ishonchli axborot manbalarini rivojlantirish

Bu yo‘nalishlar bir-biridan ajralgan holda mavjud emas. Ta’limning raqamlashtirilishi gnoseologik o‘zgarish bilan birga yoshlarning qadriyatlar tizimi va kasbiy identifikatsiyasiga ham ta’sir qiladi. Mahalla faoliyatining raqamli vositalar bilan to‘ldirilishi institutsional o‘zgarish bilan bir qatorda jamoaviy birdamlik va ijtimoiy mas’uliyatning yangi shakllarini yuzaga keltirishi mumkin. Shu asosda transformatsiyaning milliy modelini “raqamli imkoniyat – ijtimoiy institut – milliy qadriyat – ongli subyekt – ijtimoiy mas’uliyat” zanjiri sifatida ifodalash mumkin. Raqamli imkoniyatlar ijtimoiy institutlar orqali mazmun kasb etadi; institutlar milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘un holda ishlaydi; inson bu jarayonda ongli subyekt sifatida ishtirok etadi; transformatsiyaning natijasi esa mas’uliyatli xatti-harakatda namoyon bo‘ladi.

Muhokama. Raqamli jamiyatda ijtimoiy ong transformatsiyasi ikki tendensiyaning o‘zaro ta’sirida kechadi. Bir tomondan, raqamli texnologiyalar axborotga kirish, bilim almashinuvi va fuqarolik ishtirokini kengaytiradi. Ikkinchi tomondan, algoritmik saralash, axborotning parchalanishi, manipulyativ kontent va raqamli qutblanish ijtimoiy ongning yaxlitligiga xavf tug‘diradi. Bu ziddiyatni texnologiyaning “yaxshi” yoki “yomon” ta’siri haqidagi oddiy qarama-

qarshilik sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas. Asosiy masala texnologik imkoniyatlar qanday ijtimoiy maqsadlar, qadriyatlar va institutsional mexanizmlar bilan uyg‘unlashtirilishida.

Olingan natijalar xorijiy bahslar bilan solishtirilganda quyidagi holat ko‘zga tashlanadi. E. Parayzerning “filtr pufagi” tezisi algoritmlar ta’sirini kuchli deb baholaydi [8], A. Bruns esa uni empirik jihatdan bo‘rttirilgan deb hisoblaydi [9]. Maqolada taklif etilgan “algoritmik epistemik chegaralanish” tushunchasi bu ikki qutb o‘rtasidagi oraliq pozitsiyani ifodalaydi: foydalanuvchi to‘liq izolyatsiya qilinmaydi, ammo uning bilish doirasi torayishi ehtimoli saqlanadi. Bu ehtimol qanchalik ro‘yobga chiqishi foydalanuvchining media savodxonligi va ijtimoiy institutlarning faolligiga bog‘liq. N. Kuldri va A. Xeppning chuqur mediatizatsiya haqidagi xulosalari [6] ham, Y. Assmanning madaniy xotira nazariyasi [11] ham O‘zbekiston sharoitida mahalla, oila va ta’lim institutlarining vositachilik roli bilan to‘ldirilishi lozimligini ko‘rsatadi. Aynan shu institutlar raqamli muhitdagi axborotni ijtimoiy mazmunga aylantiruvchi bo‘g‘in vazifasini bajaradi.

Davlat xizmatlarining elektron shaklga o‘tishi fuqaro bilan davlat munosabatini soddalashtiradi, ammo uning ijtimoiy natijasi fuqarolarning huquqiy ongi, raqamli savodxonligi va institutsional ishonchiga ham bog‘liq. Ta’lim resurslarining raqamlashtirilishi bilim olish imkoniyatini kengaytiradi, biroq ilmiy tafakkur, mustaqil izlanish va akademik mas’uliyat shakllanmasa, texnologik qulaylikning o‘zi ta’lim sifatini kafolatlamaydi. Shu sababli transformatsiyaning asosiy mezoni axborot hajmining ortishi emas, jamiyatning bu axborotni ilmiy bilim, milliy qadriyat va mas’uliyatli faoliyatga aylantira olishidir.

Tahlil asosida quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi. Birinchidan, oliy ta’lim muassasalarida ijtimoiy-gumanitar fanlar tarkibiga manbalarni tekshirish va algoritmik saralash mexanizmlarini tushuntiruvchi media savodxonlik mavzularini kiritish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, milliy tarix va madaniy merosga oid raqamli resurslarni ilmiy ekspertizadan o‘tkazish tartibini takomillashtirish, ishonchli o‘zbek tilidagi kontentni ko‘paytirish lozim. Uchinchidan, mahalla institutining raqamli vositalari faoliyatida bevosita muloqot shakllarini saqlash va ularni elektron xizmatlar bilan uyg‘unlashtirish zarur. To‘rtinchidan, taklif etilgan besh yo‘nalishli modelni sotsiologik so‘rovlar va kontent-tahlil yordamida empirik tekshirish keyingi tadqiqotlarning vazifasi bo‘lishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari quyidagicha umumlashtiriladi. Raqamli transformatsiya ijtimoiy borliqning tashkiliy-texnologik shakllarini o‘zgartirish bilan birga ijtimoiy ongning shakllanish, uzatilish va namoyon bo‘lish mexanizmlarini qayta tashkil etadi; shu bois raqamli jamiyatni faqat infratuzilma bilan emas, ijtimoiy ong va ma’naviy munosabatlarning yangi shakllari bilan ham tavsiflash kerak. Raqamli muhit ijtimoiy ongning kundalik, nazariy, ijtimoiy-psixologik, mafkuraviy va aksiologik qatlamlariga bir vaqtda ta’sir qiladi va ular o‘rtasidagi nisbatlarni o‘zgartiradi.

Algoritmik vositachilik inson va ijtimoiy voqelik o‘rtasidagi munosabatning yangi shakli sifatida jamoatchilik fikrining shakllanishiga va muqobil qarashlarni idrok etish imkoniyatiga ta’sir ko‘rsatadi. Algoritmik epistemik chegaralanish axborotga kirish imkoniyati kengaygan sharoitda ham bilish doirasi torayishi mumkinligini ifodalaydi; unga qarshi asosiy vosita mustaqil fikrlash, manbalarni qiyoslash va ilmiy asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalaridir. Raqamli ijtimoiy xotira tarixiy merosni saqlash va uzatishning yangi imkoniyatlarini yaratadi, ammo uning yaxlitligi resurslar soniga emas, ularning ilmiy ishonchliligi va tarixiy kontekstni saqlashiga bog‘liq.

O‘zbekiston sharoitida raqamli transformatsiyaning ijtimoiy samaradorligi milliy identiklik, tarixiy xotira, mahalla instituti, ta’lim tizimi va fuqarolik jamiyati institutlarining yangi texnologik muhit bilan uyg‘unlashuviga bog‘liq. Taklif etilgan besh yo‘nalishli model – gnoseologik, aksiologik, identifikatsion, institutsional va kommunikativ-ijtimoiy transformatsiya – bu o‘zgarishlarni yaxlit tizim sifatida tahlil qilish uchun nazariy asos beradi. Raqamli imkoniyatlar insonning ongli subyektivligi, ijtimoiy mas’uliyati va milliy o‘zligini mustahkamlashga xizmat qilgandagina jamiyat taraqqiyotining barqaror omiliga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “«Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni. – URL: https://lex.uz/docs/5031048

2. Castells M. The Rise of the Network Society. – 2nd ed. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. – 656 p.

3. Floridi L. The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 248 p.

4. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. – New York: McGraw-Hill, 1964. – 359 p.

5. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – 186 p.

6. Couldry N., Hepp A. The Mediated Construction of Reality. – Cambridge: Polity Press, 2017. – 304 p.

7. van Dijck J., Poell T., de Waal M. The Platform Society: Public Values in a Connective World. – New York: Oxford University Press, 2018. – 240 p.

8. Pariser E. The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You. – New York: Penguin Press, 2011. – 294 p.

9. Bruns A. Are Filter Bubbles Real? – Cambridge: Polity Press, 2019. – 160 p.

10. Halbwachs M. On Collective Memory / ed. and transl. by L.A. Coser. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 244 p.

11. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 438 p.

12. Hoskins A. (ed.). Digital Memory Studies: Media Pasts in Transition. – New York: Routledge, 2018. – 330 p.

13. Mo‘minov A.G., Mo‘minov E.A. Yangi O‘zbekistonda axborotlashuv jarayonining ustuvor yo‘nalishlari // Science and Innovation. – 2024. – Vol. 3, Special Issue 3. – B. 605–611.

14. Sanaqulov A. Axborot makoni transformatsiyasining jamoatchilik fikriga ta’siri // ISFT ilmiy-uslubiy jurnali. – 2026. – № 1. – B. 7–14.

15. Soqiyev X.V. O‘zbekistondagi raqamli islohotlar sharoitida milliy identiklik transformatsiyasi // Falsafa va huquq. – 2026. – Jild 37, № 3. – B. 237–240.

16. Boymurodov I. Raqamli jamiyat tushunchasining falsafiy talqini // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari. – 2025. – № 1/11/1.

17. Berdikulova S.A. Yangi O‘zbekiston jamiyatida ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy ong o‘zgarishlari dialektikasi // Tamaddun nuri. – 2025. – № 4. – B. 256–259.